

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОБОВ'ЯЗКОВИХ СПАДКОЄМЦІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

ENSURING THE RIGHTS AND INTERESTS OF COMPULSORY HEIRS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

Кучер В.О., к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівський державний університет внутрішніх справ

Спадкодавець може самостійно визначити коло своїх спадкоємців, його воля в повній мірі залежить від нього самого. Свобода заповіту може бути обмежена в інтересах окремих категорій осіб, які в цивільному праві іменуються обов'язковими спадкоємцями. Обов'язкова частка в спадщині є гарантією інтересів обов'язкових спадкоємців та дієвим способом захисту прав родичів заповідача при спадкуванні за заповітом. Інститут обов'язкової частки в спадщині спрямований на захист інтересів обов'язкових спадкоємців та обмежує принцип свободи спадкування.

Важливим є вивчення досвіду спадкування обов'язкових спадкоємців у зарубіжних країнах та впровадження відповідних норм у національне спадкове право з метою удосконалення сучасної доктрини спадкового права в Україні.

Цивільний кодекс України відмовився від диференційованого підходу розміру обов'язкової частки в спадщині: обов'язкові спадкоємці спадкують незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом.

Обов'язкові спадкоємці набувають право на захист суб'єктивних прав за наступних умов: 1) вони позбавлені спадщини заповітом або заповідана їм частка за розміром менше обов'язкової; 2) майно заповідано іншим особам (незалежно від того чи є вони спадкоємцями за законом); 3) майно, яке не охоплене заповітом, менше їх обов'язкової частки; 4) спадкоємці за заповітом не відмовилися від заповіданого їм майна.

Перспективним напрямом реформування спадкового законодавства є удосконалення моделі права на обов'язкову частку. З метою забезпечення інтересів обов'язкового спадкоємця, якому було заповідано майно зі складу спадщини, доцільно передбачити у цивільному кодексі норму, що в такому випадку обов'язковому спадкоємцю виділяється майно з частини спадщини, не охопленої заповітом. Якщо недостатньо такого майна, виділяється майно із спадщини, включеної в заповіт.

Обов'язкова частка має значення в тому випадку, коли обов'язковий спадкоємець не призначений спадкодавцем у заповіті або заповідана йому частка менша за обов'язкову. Цивільне законодавство не дає право обов'язковому спадкоємцю відмовитися від обов'язкової частки на користь інших спадкоємців за заповітом чи за законом. Також обов'язковий спадкоємець не може змінити розмір обов'язкової частки за договором з іншими спадкоємцями.

Існує складність визначення підстав для зменшення розміру обов'язкової частки майна. Стаття 1224 Цивільного кодексу України не розкриває переліку таких підстав. Тому в цивільному законодавстві необхідно визначити критерії, за яких може бути зменшений розмір обов'язкової частки в спадщині.

Ключові слова: спадкування; спадщина; заповіт; свобода заповіту; обов'язкова частка; спадкодавець; обов'язкові спадкоємці; малолітні та неповнолітні спадкоємці; непрацездатні спадкоємці; захист спадкових справ; міжнародне спадкове право.

The heir can independently determine the circle of his heirs, his will is completely up to him. The freedom of a will may be limited in the interests of certain categories of persons, who are called compulsory heirs in civil law. A mandatory share in the inheritance is a guarantee of the interests of the mandatory heirs and an effective way of protecting the rights of the testator's relatives during inheritance by will. The institution of compulsory inheritance is aimed at protecting the interests of compulsory heirs and limits the principle of freedom of inheritance.

It is important to study the experience of inheritance of compulsory heirs in foreign countries and to introduce relevant norms into national inheritance law in order to improve the modern doctrine of inheritance law in Ukraine.

The Civil Code of Ukraine abandoned the differentiated approach to the size of the mandatory share in the inheritance: the mandatory heirs inherit, regardless of the content of the will, half of the share that would belong to each of them in the case of inheritance by law.

Mandatory heirs acquire the right to the protection of subjective rights under the following conditions: 1) they are disinherited by will or the share bequeathed to them is less than the mandatory share; 2) the property is bequeathed to other persons (regardless of whether they are heirs by law); 3) the property, which is not covered by the will, is less than their mandatory share; 4) the heirs did not renounce the property bequeathed to them by will.

A promising direction for reforming inheritance legislation is to improve the model of the right to a mandatory share. In order to ensure the interests of the mandatory heir to whom the property from the inheritance was bequeathed, it is advisable to provide in the Civil Code a rule that in such a case the mandatory heir is allocated property from the part of the inheritance not covered by the will. If there is not enough such property, the property is allocated from the inheritance included in the will.

Mandatory share is important in the event that the mandatory heir is not designated as a testator in the will or the share bequeathed to him is less than the mandatory one. Civil law does not entitle a compulsory heir to waive the compulsory share in favor of other heirs by will or by law. Also, the mandatory heir cannot change the size of the mandatory share according to the contract with other heirs.

There is a difficulty in determining the grounds for reducing the size of the mandatory property share. Article 1224 of the Civil Code of Ukraine does not list such grounds. Therefore, in the civil legislation, it is necessary to determine the criteria by which the size of the mandatory share in the inheritance can be reduced. There is a difficulty in determining the grounds for reducing the size of the mandatory property share. Article 1224 of the Civil Code of Ukraine does not list such grounds. Therefore, in the civil legislation, it is necessary to determine the criteria by which the size of the mandatory share in the inheritance can be reduced.

Key words: inheritance; heritage; will; freedom of will; mandatory share; testator; compulsory heirs; minors and minor heirs; incapacitated heirs; protection of inheritance cases; international inheritance law.

Постановка проблеми. Стаття 46 Конституції України гарантує право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Разом з тим держава поки не в змозі забезпечити зазначених осіб

достатніми засобами до існування. Тому в даному аспекті важливе значення набуває інститут обов'язкової частки спадкового права.

Надаючи спадкодавцю значні права по розпорядженню власним майном, закон разом з тим не може допустити, щоб заповідальна воля носила абсолютно необмежений характер, за якого могли б залишитися без засобів до існу-

вання ті особи, які при спадкуванні за законом мали б свою гарантовану частку в спадковій масі [1, с. 120].

Інститут обов'язкової частки в спадщині є достатньо досліджений, проте не сформовано єдину загальноправову позицію щодо правової природи та змісту обов'язкової частки майна у спадщині. До вирішення окреслених питань в своїх наукових працях зверталися: І. Жилінкова, Ю. Заїка, А. Ковальчук, С. Кухарев, Н. Павлюк, О. Печений, З. Ромовська, Є. Рябоконець, Я. Турлуковський, Є. Фурса, С. Фурса, О. Шевченко, Л. Шевчук, Н. Щербина, О. Яворська, С. Якимчук та багато інших вчених. Досі тривають дискусії науковців щодо особливостей обов'язкової частки в спадщині. При цьому також існують прихильники повного скасування обов'язкового спадкування, на що змістовно звернув увагу О. Кухарев [2, с. 13-14], вказавши на неприпустимість такої ініціативи та її невідповідність загальній zasadі цивільного законодавства як справедливості (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України).

Тому **метою статті** є аналіз питань, пов'язаних з нормативно-правовим регулюванням обов'язкової частки в спадщині, імплементація положень зарубіжного законодавства з метою захисту майнових прав неповнолітніх та непрацездатних осіб.

Виклад основного матеріалу. Одним з принципів спадкового права є свобода спадкування, під якою розуміють можливість спадкодавця скласти заповіт на все майно чи його певну частку, змінити заповіт чи скасувати або не складати заповіт взагалі [3, с. 9]. Спадкодавець може самостійно визначати коло своїх спадкоємців, його воля в повній мірі залежить від нього самого.

Цивільним законодавством не визначається зміст свободи заповіту та її прояви. На думку Н.М. Павлюк до складу свободи заповіту належать: право заповідача на призначення спадкоємців (ст. 1235 ЦК України), право заповідача на визначення об'єкту спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст. 1236 ЦК України), право заповідача на заповідальний відказ (ст. 1237 ЦК України), право заповідача на покладення на спадкоємців інших обов'язків (ст. 1240 ЦК України), право заповідача обирати вид заповіту і заповідальних розпоряджень (право складати заповіт подружжю, право на підпризначення спадкоємців, право на секретний заповіт), право встановлювати сервітут у заповіті (ст. 1246 ЦК України) [4, с. 225].

Відповідно, у такому разі можна говорити про певні межі здійснення заповідачем права на розпорядження своїм майном на випадок смерті, оскільки він хоч і вільний у визначенні кола об'єктів спадщини і призначення спадкоємців у заповіті, проте після його смерті розподіл спадщини буде здійснюватися з урахуванням осіб, які мають право на обов'язкову частку [5, с. 118].

Як влучно зазначив О. Є. Кухарев, особа закликається до спадкування за правом на обов'язкову частку у спадщині всупереч волі заповідача, який прямо чи опосередковано позбавив таку особу права на спадкування [6, с. 389].

Право на обов'язкову частку – це перерозподіл спадщини державою з урахуванням інтересів найбільш незахищених верств громадян у разі не зазначення їх у заповіті або порушення їхніх прав за змістом заповіту.

Свобода заповіту може бути обмежена в інтересах окремих категорій осіб, які в цивільному праві іменуються обов'язковими спадкоємцями [7, с. 314–315]. Обов'язкова частка в спадщині є гарантією інтересів обов'язкових спадкоємців та дієвим способом захисту прав родичів заповідача при спадкуванні за заповітом.

Згідно ст. 1241 ЦК України обов'язковими спадкоємцями, які мають право на обов'язкову частку, є:

діти спадкодавця (малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні). Оскільки у разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, привірюються до родичів за походженням (ч. 1 ст. 1260 ЦК України), право на

обов'язкову частку виникатиме за наявності факту малоліття, неповноліття, непрацездатності усиновлених дітей; непрацездатна вдова (вдівець), непрацездатні батьки спадкодавця.

Непрацездатними вважаються особи, які досягли встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку, або особи з інвалідністю I, II, III груп, у тому числі діти з інвалідністю. Відповідно до ч. 3 ст. 75 Сімейного кодексу України непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи.

Право на обов'язкову частку спадщини мають і неповнолітні, які працюють за трудовим договором, і особи, які стали повністю дієздатними внаслідок укладення шлюбу чи емансипації. Якщо особа, яка має право на обов'язкову частку спадщини, матеріально забезпечена, отримує пенсію, має рахунок в банку, нерухомість і не потребує допомоги, це не позбавляє її права на обов'язкову частку. Спадкоємець, який претендує на обов'язкову частку, має довести: 1) наявність близьких родинних чи сімейних зв'язків із спадкодавцем; 2) свою непрацездатність на час відкриття спадщини [8, с. 216].

Цивільне законодавство в порівнянні з ЦК УРСР 1963 року розширив свободу заповіту, виключивши утриманців з числа обов'язкових спадкоємців. І цьому є своє пояснення. Як зазначає Ю.О. Заїка, якщо від утримання непрацездатних батьків та подружжя, непрацездатних або неповнолітніх дітей спадкодавець за життя не має права відмовитися, оскільки за чинним шлюбно-сімейним законодавством на нього може бути покладено обов'язок шляхом аліментування утримувати цю категорію осіб (ст. ст. 75, 172, 180 Сімейного кодексу України), то утримання інших непрацездатних осіб, які не є близькими родичами, залежить виключно від його доброї волі [9, с. 61].

Критикувала право на обов'язкову частку утриманців померлого також З.В. Ромовська. Маючи благородну мету – забезпечити непрацездатних та неповнолітніх осіб засобами до існування, норми цивільного законодавства призвели фактично до того, що брати до себе в сім'ю чужу дитину чи особу старшого віку стало небезпечним, адже у разі смерті свого благодійника вони діставали право на спадкування разом з дружиною, батьками, дітьми чи братами. Добро очікувала кара [10, с. 107].

До обов'язкової частки у спадщині зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця (ч. 2 ст. 1241 ЦК України).

Спірним є питанням визначення критеріїв відмежування речей звичайної домашньої обстановки та вжитку від іншого майна спадкодавця. Як зазначає С. Якимчук основним критерієм відмежування є поділ майна на предмети розкоші та предмети домашньої обстановки і вжитку, а також порядок користування цим майном. Для речей звичайної домашньої обстановки та вжитку характерним є спільне користування майном. Так, меблі в загальному порядку можуть уважатися такими, що перебувають у спільному користуванні, а прикраси, наприклад із золота, – особистими [11, с. 142].

Як зазначає Ю.О. Заїка, в обов'язкову частку повинні зараховуватися не лише активи, а й пасиви спадщини – боргові зобов'язання спадкодавця [8, с. 218]. В іншому випадку обов'язковому спадкоємцю вигідніше отримати свою обов'язкову частку, ніж спадкувати за заповітом.

Відповідно до п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 р. «Про судову практику у справах про спадкування» за згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом.

У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини [12].

Загалом, право на обов'язкову частку відоме багатьом країнам світу. Як зазначає А. Кірик, різняться тільки підходи до обмеження свободи заповіту, встановлення переліку законних спадкоємців, процедури прийняття спадщини та ін. [13, с. 257]. Для прикладу цивільне законодавство Республіки Грузія суттєво обмежує свободу заповіту, захищаючи інтереси близьких родичів померлого. Відповідно до ст. 1371 ЦК Грузії правом на обов'язкову частку наділяються діти, батьки, подружжя померлого незалежно від того, чи є вони непрацездатними [14].

Німецьке цивільне уложення у § 2303 зазначає, що право на обов'язкову частку спадщини мають низхідні родичі спадкодавця, його батьки і подружжя. Розмір обов'язкової частки – половина від тієї частки, яка належить їм за законом. При цьому, якщо за особою, яка має право на обов'язкову частку, залишилася спадщина, яка становить менше половини встановленої законом частки спадщини, така особа, може вимагати від співспадкоємців як обов'язкову частку вартість частини, якої не вистачає (§ 2305 Німецького цивільного уложення) [15].

Слід зазначити, що сам розмір обов'язкової частки в спадщині визначенням нормативно. Цивільний кодекс України відмовився від диференційованого підходу розміру такої частки: обов'язкові спадкоємці спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (ч. 1 ст. 1241 ЦК України).

ЦК України зменшив розмір обов'язкової частки в порівнянні з ЦК УРСР 1963 року – у попередньому цивільному законодавстві розмір обов'язкової частки становив 2/3 законної частки спадкоємця (ст. 535 ЦК УРСР 1963 року) [16].

Цивільне законодавство зарубіжних країн диференціює розмір обов'язкової частки в спадщині залежно від категорії обов'язкових спадкоємців.

Цивільне законодавство Франції (ст. ст. 913-919 ЦК Франції) визначає «вільну частку», якою спадкодавець розпоряджається на власний розсуд, та «резерв», що призначається родичам спадкодавця по висхідній чи низхідній лінії. Розмір «вільної частки», якою спадкодавець вільно може розпоряджатися, залежить від кількості дітей та наявності інших родичів (наприклад, один з подружжя, яке пережило іншого). Так, «вільна частка» дорівнює половині майна, якщо після смерті спадкодавця залишено одну дитину; 1/3 частки – за наявності двох дітей; 1/4 частки – за наявності трьох і більше дітей. При відсутності дітей та наявності одного з подружжя, яке пережило іншого, розмір «вільної частки» становить 3/4 майна спадкодавця [17].

Польське цивільне законодавство гарантує обов'язкову частку в спадщині дітям, подружжю та батькам спадкодавця. Якщо спадкоємець є неповнолітнім або непрацездатним – розмір обов'язкової частки становить 2/3 вартості спадкової частки, яка належала б при спадкуванні за законом. В інших випадках – це половина вартості цієї частки. Якщо уповноважена особа не отримала належної їй частини майна, вона має право на позов до спадкоємців про сплату грошової суми, необхідної для покриття такої частки або її доповнення [18].

У Чехії якщо спадкоємець є неповнолітнім, він повинен отримати не менше 3/4 своєї законної спадкової частки. Якщо спадкоємець є повнолітнім, йому повинна дістатися не менше 1/4 належної йому за законом спадкової частки (ст. 1643 Цивільного кодексу Чехії) [19].

Бельгійське законодавство визнає принцип обов'язкової частки, відповідно до якого мінімальна частина (обов'язкова частка) спадщини в обов'язковому порядку належить чоловікові, який пережив, дітям, а також батькові та матері спадкодавця, залежно від обставин. Щодо дітей, то ця обов'язкова частка відповідає половині

спадщини у випадку однієї дитини, 2/3 у разі двох дітей і 3/4 у разі трьох і більше дітей. Що стосується батька і матері, то кожен з них має право на чверть спадщини, якщо немає нащадків [20].

У Цивільному кодексі Швейцарії розмір частки залежить від категорії спадкоємців. Наприклад, щодо батьків і того з подружжя, що пережив, розмір обов'язкової частки становить половину, а щодо спадкоємців по низхідній лінії (дітей, онуків спадкодавця та ін.) розмір такої частки вищий і становить 3/4 [21, с. 507–509].

У Португалії частка фіксується на 1/2, коли є одна дитина, і на 2/3 при наявності двох або більше дітей. Обов'язкова частка не залежить від розміру майна [22, с. 75–76].

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК України розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. Зазначена норма містить оціночні положення на кшталт «обставини, що мають істотне значення», які не сприятимуть єдності судової практики та можуть призводити до зловживань з боку представників судової гілки влади. Тому в цивільному законодавстві такі обставини доцільно конкретизувати. Як зазначає Я. Турлуковський потрібно надати суду право зменшувати обов'язкову частку в спадщині тільки в окремих, виключних випадках [23, с. 120].

Судова практика це питання пропонує вирішувати наступним чином. Так, у п. 7 Листа спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 зазначається, що під час вирішення спорів про зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині (абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК) встановленню та оцінюванню судом підлягають характер відносин між спадкодавцем та спадкоємцем, інші обставини, що мають істотне значення. Зокрема, ними може вважатися тривала відсутність спілкування між спадкодавцем і спадкоємцем, неприязні стосунки, зумовлені аморальною поведінкою спадкоємця, тощо [24]. А Пленум Верховного Суду України називає ще й таку обставину, як урахування майнового стану спадкоємця (п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7) [12].

Як зазначає А.М. Ковальчук воля спадкодавця обмежується обов'язковою часткою, тому підстави її зменшення повинні бути об'єктивні: поведінка спадкоємця, яка не дає можливості віднести його до спадкоємців, відповідно до ст. 1224 ЦК України, але, яка водночас є аморальною (залишив спадкодавця напризволяще у тяжкому стані, заподіяв йому тілесні ушкодження, завдав шкоди майну, був байдужим до потреб спадкодавця); майнове становище спадкоємця, який незважаючи на непрацездатність не потребує матеріальної допомоги і ніколи її не отримував тощо [25, с. 92].

Обов'язкові спадкоємці набувають право на захист суб'єктивних прав за наступних умов: 1) вони позбавлені спадщини заповітом або заповідана їм частка за розміром менше обов'язкової; 2) майно заповідано іншим особам (незалежно від того чи є вони спадкоємцями за законом); 3) майно, яке не охоплене заповітом, менше їх обов'язкової частки; 4) спадкоємці за заповітом не відмовилися від заповіданого їм майна. Строк існування суб'єктивних цивільних прав обов'язкових спадкоємців обмежується строком прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом та оформлення ними свідоцтва про право на спадщину [26, с. 78–79].

Від вирішення питання про правову природу інституту обов'язкової частки у спадщині залежить механізм його здійснення та відповідні способи юридичного захисту інтересів обов'язкових спадкоємців. Захист права на обов'язкову частку в спадщині може здійснюватись різ-

номанітними способами. Серед них можна виокремити пред'явлення вимог про визнання права на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України), перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК України), визнання заповіту недійсним в частині змісту заповіту, якою порушено інтереси обов'язкових спадкоємців (ст. 1257 ЦК України); визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301 ЦК України); про компенсацію вартості обов'язкової частки в спадщині (ст. 1280 ЦК України) та ін.

Як зазначає Л.В. Козловська, якщо предметом позову є способи захисту права на обов'язкову частку в спадщині, що не відповідають вимогам ст. 16 ЦК України або ж не встановлені у нормах книги шостої ЦК України, наслідком цього може бути відмова у позові [27, с. 144].

Висновки. Інститут обов'язкової частки в спадщині спрямований на захист інтересів обов'язкових спадкоємців та обмежує принцип свободи спадкування. Важливим є вивчення досвіду спадкування обов'язкових спадкоємців у зарубіжних країнах та імплементація відповідних норм у національне спадкове право з метою удосконалення сучасної доктрини спадкового права в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко В. Спадкування права на обов'язкову частку за новим цивільним законодавством: доктринальні проблеми. *Право України*. 2003. № 10. С. 120–123.
2. Кухарев О. Сутність права на обов'язкову частку у спадщині у спадковому праві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 11–15.
3. Спадкове право: навч. посібник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 164 с.
4. Павлюк Н.М. Свобода заповіту та право спадкування обов'язкової частки: правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 224–228.
5. Бабюк П. Право на обов'язкову частку в спадщині: порівняльно-правовий аспект. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 2. С. 116–125.
6. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
7. Ковальчук Я.В. Доктринальні аспекти найменування фізичних осіб, які володіють правом на обов'язкову частку в спадщині. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 313–318.
8. Актуальні проблеми спадкового права: навчальний посібник / за заг. ред. Ю.О. Заїки; О.О. Лов'яка. К.: КНТ, ЦУЛ, 2014. 336 с.
9. Заїка Ю.О. Необхідні спадкоємці та розмір їх обов'язкової частки за новим цивільним законодавством України. *Підприємство, господарство і право*. 2004. № 9. С. 60–63.
10. Ромовська З. Реформа спадкового права. *Українське право*. 1997. № 1. С. 103–109.
11. Якимчук С. Розмір обов'язкової частки в спадщині. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 141–147.
12. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>
13. Кірик А. Право на обов'язкову частку майна у спадщині в законодавстві України та зарубіжних країн. *Університетські наукові записки*. 2019. Том 18. № 3. С. 251–259.
14. Цивільний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/31702/75/ru/pdf>
15. Німецьке цивільне уложення. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
16. ЦК УРСР 1963 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
17. Цивільний кодекс Франції. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721>
18. Цивільний кодекс Польщі. URL: <http://www.przepisy.gofin.pl/przepisy,2,9,9,204,,,ustawa-z-dnia-23041964-r-kodeks-cywilny.html>
19. Цивільний кодекс Чехії. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#cast3>
20. Спадкові справи (Бельгія). URL: <https://e-justice.europa.eu/166/CS/succession?BELGIUM&member=1>
21. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование / рук. авт. коллектива В. Залесский. М.: НОРМА, 1999. 648 с.
22. Ковальчук А.М. Право на обов'язкову частку майна у спадщині в зарубіжних країнах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 74–77.
23. Турлуковський Я. Правова регламентація інституту обов'язкової частки в спадщині: окремі проблеми. *Право України*. 2004. № 2. С. 118–121.
24. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/04-13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>
25. Ковальчук А.М. Особливості визначення розміру обов'язкової частки майна у спадщині. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 90–93.
26. Заїка Ю. Цивільно-правові способи захисту спадкових прав. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1 (5). С. 75–80.
27. Козловська Л.В. Теоретичні засади визначення належних способів захисту права на обов'язкову частку в спадщині. *Часопис цивільного та кримінального судочинства*. 2013. № 3. С. 141–150.